

*Evaldas Nekrašas**

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Debatai dėl NATO ateities

Šiaurės Atlanto sutarties organizacija (NATO) buvo įkurta siekiant sulaukyti ir atgrasyti Tarybų Sąjungą. Kadaisė jos keltos didžiulės grėsmės nebeliko, o Rusija panašios grėsmės nebekelia. Todėl ir iškilo problema: ar NATO dar reikalinga ir jeigu taip, tai kokia NATO reikalinga XXI amžiuje? Kitaip tariant, koks yra *šandien* NATO *raison d'être*? Įvairių nuomonių ir požiūrių, reikštų šiais klausimais pastaruoju metu, analizė yra pagrindinis šio straipsnio tikslas. Daugiausia dėmesio jame yra skiriama JAV ir jų europinių sąjungininkų skirtingų pozicijų ir prieštarigų santykių, keliančių grėsmę aljanso vienybei ir ateičiai, aptarimui. Aiškinamos NATO plėtros ir jo pobūdžio kaitos sąsajos. Nagrinėjamas aljanso gebėjimas atsakyti į naujus iššūkius tarptautiniam saugumui, kurių simboliu tapo 2001 m. rugsėjo 11 d., ir galimas jo vaidmuo naujoje globalioje saugumo sistemoje.

1. Debatų priežastys

Norint suprasti, kodėl pastaruoju metu vyksta intensyvūs debatai dėl NATO ateities, o taip pat tų debatų metu svarstomų klausimų pobūdį, būtina iš pradžių atsigręžti į NATO ištakas. Nors pirmieji bandymai sukurti Vakarų Europos šalių organizaciją, kuri turėtų ir karinį dėmenį, siekia dar 1948 metus – Briuselio sutartį dėl ekonominio, socialinio bei kultūrinio bendradarbiavimo ir kolektyvinės savignyos, kurią pasirašė Belgija, Didžioji Britanija, Liuksemburgas, Nyderlandai ir Prancūzija, – didėjančios Tarybų Sąjungos grėsmės akivaizdoje greitai tapo aišku, kad Vakarų gynybinė sąjunga, galinti užtikrinti jėgų pusiausvyrą Europoje, neįmanoma be aktyvaus Jungtinių Amerikos Valstijų dalyvavimo. To meto sąlygomis, t.y. prasidėjus Šaltajam karui, JAV negalėjo sau leisti pakartoti klaidos, padarytos po Pirmojo pasaulinio karo, kai JAV prezidento Woodrow Wilsono iniciatyva pradėjus Tautų Lygos kūrimo darbus, JAV Kongresas neratifikavo Tautų Lygos sutarties, JAV netapo jos nare ir ilgam laikui nusišalino nuo Europos saugumo problemų sprendimo. Viena iš Antrojo pasaulinio karo kilimo priežasčių buvo būtent ši aplinkybė, nes Prancūzija ir Didžioji Britanija nesugebėjo užkirsti kelio fašistinei agresijai.

Penktojo dešimtmečio pabaigoje pavojų kėlė ne fašizmo, o komunizmo ekspansionistinės ambicijos. Beveik visa Rytų ir Vidurio Europa jau buvo jo, o tiksliau, Tarybų Sąjungos kontrolėje ir komunistinis perversmas Čekoslovakijoje 1948 m. vasario mėnesį bei Berlyno blokada, prasidėjusi tų pačių metų balandžio mėnesį, buvo aiškus įrodymas, kad demokratinėms Vakarų valstybėms nesiėmus konkrečių veiksmų komunizmas taps mirtina grėsme visai Vakarų Europai. Tai reiškė, kad jis kelia realią grėsmę ir Jungtinėms Valstybėms.

* *Prof., habil dr. Evaldas Nekrašas* - Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius. Adresas: Vokiečių 10, 2001 Vilnius, tel. 8-5-2514130, e-paštas: nekrasas@post.omnitel.net

Tokiomis istorinėmis ir geopolitinėmis aplinkybėmis 1949 metais Vašingtone ir buvo pasirašyta NATO steigimo sutartis. Remiantis N. Spykmano bei kitų amerikiečių ir britų geopolitikos ir strategijos tyrinėtojų nuostatomis, NATO buvo kuriama kaip Vakarų gynybinė organizacija, kurios svarbiausias tikslas – sulaukyti komunizmo plitimą Vakarų Europoje. Sulaikymo ir atgrasymo doktrinos buvo NATO strategijos Šaltojo karo metais pagrindas.

Lordas Ismay'us, pirmasis NATO Generalinis sekretorius, pagrindinius NATO uždavinius glaustai ir įtaigiai suformulavo taip: „*To keep Russians out, Germans down, Americans in*“. Lietuviškai šiuos žodžius turbūt galima būtų išversti taip: laikyti rusus išorėj, vokiečius – apačioj, amerikiečius – viduje. Rusus (komunistines šalis) iš tikrųjų reikėjo atstumti, neleisti jiems toliau skverbtis į Europą. Tuomet tai galima buvo padaryti tik su amerikiečių pagalba. Turint galvoje Jungtinėse Valstybėse senas tradicijas turinčias izoliacionistines tendencijas, amerikiečių karinis ir politinis buvimas (Vakarų) Europoje nebuvo savaime suprantamas dalykas. Bet ypač po to, kai Tarybų Sąjunga įsigijo branduolinį ginklą, JAV administracija, Kongresas ir plačioji visuomenė iš esmės nustojo abejoti tuo, kad Amerikai būtina ginti Europą taip pat ir dėl savo nacionalinių, visų pirma saugumo, interesų. Karo nualinta Vakarų Europa pati viena tuo metu jokiū būdu negalėjo savęs ginti nuo tarybinių divizijų, dislokuotų Rytų Vokietijoje ir galinčių per keliolika ar keliasdešimt valandų pasiekti rytinę Prancūzijos sieną. Beje, pokariniai planai sukurti Europos gynybos bendruomenę, kuriuos sužlugdė Prancūzijos parlamento pasipriešinimas, neturėjo tuo metu rimtesnės prasmės ir perspektyvos visų pirma ne dėl politinių, o karinių–strateginių priežasčių.

Prancūzijos prezidentas Charles'is de Gaulle'is kiek vėliau, 1949 metais, projektuoto NATO esmę išreiškė tokia lakia fraze: „NATO – tai amerikiečių vykdoma Europos gynyba“¹. Šiame pasakyme yra nemažai tiesos, bet gindami (Vakarų) Europą amerikiečiai gynė ir save, tiksliau – savo gyvybinius nacionalinius interesus.

NATO atliko bent du labai svarbius vaidmenis. Aljansas, tapęs galinga karine jėga, iš tikrųjų sustabdė komunizmo ekspansiją Europoje. Jis tapo labai rimta atsvara konvencionaliai, o vėliau ir augančiai branduolinei Tarybų Sąjungos galiai. Galių pusiausvyra pokario metais užtikrino taiką ir apsaugojo ne tik Europą, bet ir likusį pasaulį nuo galinčio jį sunaikinti karinio konflikto.

Ne ką mažiau reikšmingas buvo ir NATO vaidmuo vienijant (Vakarų) Europą. Šiandien, sparčiai stiprėjant ir plečiantis Europos Sąjungai, būtent jai dažniausiai priskiriamas Europos vienytojo vaidmuo. Tačiau Prancūzijos ir Vokietijos susitaikymas, siejamas paprastai su Roberto Schumano planu ir Anglių ir plieno bendrijos įkūrimu 1951 metais, buvo iš esmės sąmoningos amerikiečių politikos, kurią amerikiečiai vykdė ir NATO, rezultatas. Yra duomenų, liudijančių, kad Schumano ir Jeano Monnet, kuris bene pirmasis pokario metais iškėlė viršvalstybinių institucijų sukūrimo Europoje idėją, veiklą telkiant Vakarų Europos valstybes finansavo visų pirma būtent amerikiečiai. Tuo būdu jiems pavyko sumažinti tradicinį Prancūzijos ir Vokietijos priešiskumą ir parengti dirvą (Vakarų) Vokietijos priėmimui į NATO 1955 metais. Vokietijos priėmimas į Aljansą buvo ne tik jo paties sustiprinimo, bet ir galimų revanšistinių ir revizionistinių Vokietijos ambicijų pažabojimo (angl. *to keep Germans down*) priemonė. Čia galima prisiminti, kad Romos sutartis, sudariusi tei-

¹ Giansily J. A. „From the Defense of Europe to Europe of the Defense“, *Lithuanian Foreign Policy Review*, 2000/1(5), 29.

sinį Europos Bendrijos, vėliau tapusios Europos Sąjunga, pagrindą, buvo pasirašyta praėjus dviem metams nuo Vokietijos priėmimo į Aljansą ir vargu ar be šio žingsnio Europos Bendrija būtų apskritai sukurta.

Čia ne vieta bandyti aprašyti ir analizuoti visas tolesnės NATO raidos peripetijas. Gal reikėtų tik paminėti Ispanijos priėmimą į NATO 1982 metais, sustiprinusį ne tiek NATO, kiek tuo metu gan trapų šios šalies demokratinį režimą ir pademonstravusį, kad NATO yra ne tik karinio saugumo, bet ir aljansą sudarančių šalių politinio stabilumo garantas. Politinis dėmuo NATO veikloje nuolat stiprėjo, ypač nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos, po politinių permainų Tarybų Sąjungoje ir pirmųjų, kad ir ne itin tvarių politinio atšilimo ženklų tarp Tarybų Sąjungos ir JAV atsiradimo, bet NATO iki pat Šaltojo karo pabaigos išliko visų pirma karinė, gynybinė valstybių organizacija. Tiesa, ją vis daugiau siejo ne tik bendri į ją įeinančių šalių saugumo interesai, bet ir bendros vertybės, vis labiau stiprėjančios ne tik tokiose senas demokratijos tradicijas turinčiose šalyse kaip JAV, Didžioji Britanija ir Prancūzija, bet ir šalyse, kurios neseniai buvo totalitarinės ar autoritarinės – (Vakarų) Vokietijoje, Italijoje, Ispanijoje, Portugalijoje ir Graikijoje. Tačiau pagrindinis NATO uždavinys buvo teritorinė šalių – jos narių gynyba. Diskusijos vyko dėl taktinio ir strateginio branduolinio ginklo panaudojimo galimybių ir aplinkybių bei kitų karinių dalykų, bet NATO šalių armijos, ypač Europos šalių armijos, buvo plečiamos taip, kad būtų geriau užtikrinta teritorinė gynyba. Mobiliosios pajėgos, galinčios vykdyti sėkmingus karinius veiksmus už aiškiai apibrėžtos NATO atsakomybės zonos – Aljanso šalių teritorijos ir Šiaurės Atlanto – ribų bent jau Europos šalyse, NATO narėse nebuvo sparčiau plėtojamoms. Branduolinės minos Vakarų Vokietijos pasienyje su Rytų Vokietija atrodė daug efektyvesnė apsauga nuo grėsmingų – visų pirma dėl didelio jų skaičiaus – Varšuvos pakto tankų nei mobilios greitojo reagavimo pajėgos.

Septintąjį dešimtmetį susiklostė garantuoto abipusio sunaikinimo totalinio branduolinio konflikto metu galimybė. Ji garantavo (kad ir labai didele kaina) abiejų konfrontuojančių pusių – NATO ir Varšuvos pakto santykinį saugumą, bet nebuvo paskata radikaliai reformuoti dar šeštajame dešimtmetyje susiklosčiusios sunkiasvorės, šiuolaikiniu požiūriu, Europos šalių – NATO narių kariuomenės struktūros. Tarybų Sąjungos įsiveržimas į Afganistaną sustiprino nerimą dėl TSRS planų bei ketinimų ir ne vien tik Viduriniuose Rytuose bei Pietų Azijoje. Tačiau jis buvo vertinamas veikiau kaip postūmis stiprinti esamus NATO gynybinius pajėgumus, o ne paskata pradėti radikalią struktūrinę ginkluotųjų pajėgų reformą.

Pasibaigus Šaltajam karui situacija radikaliai pakito. Tiesa, pati Šaltojo karo pabaiga gali būti siejama ne tik su vidiniais socialiniais ir politiniais procesais komunistinėse (socialistinėse) šalyse, kurių NATO analitikai, sukaupe dėmesį į karinių–strateginių veiksmų analizę paprasčiausiai nepastebėjo, bet ir su NATO pastangomis gynybos srityje. Tokios visaapimančios priešraketinės gynybos sistemos, apie kurią tiek buvo kalbėta praeito amžiaus pabaigoje, nors ji pradėdama, ir tai gan lėtai, kurti tik šiandien, Tarybų Sąjunga dėl jos bendro ekonominio atsilikimo nuo Vakarų paprasčiausiai negalėjo sukurti, nes tam egzistavusio palyginti aukšto techninio lygio karinio–ekonominio komplekso potencialo niekaip neužteko. Į tokios sistemos kūrimą turėtų būti įtraukta beveik visa ekonomika, o jos būklė planinio ūkio sąlygomis dėl natūraliai vykstančios degradacijos tapo apgailėtina.

Ne visi analitikai sutinka, kad Vakarai laimėjo Šaltąjį karą. Kai kas mano, kad Tarybų Sąjunga iš jo paprasčiausiai pasitraukė. Bet šis nuomonių skirtumas nepanei-

gia to fakto, kad dėl Tarybų Sąjungos suirimo ir politinio, ekonominio bei karinio Rusijos nuosmukio šiuo metu pastaroji valstybė nekelia bent kiek didesnio tiesioginio karinio pavojaus Aljansui. Šis teiginys yra pamatinė prielaida, kuria remiamasi visuose pastarojo meto debatuose dėl NATO ateities. Politinės permainos Rusijoje nėra nereikšmingos. Tačiau daug svarbiau, kad Rusija paprasčiausiai neturi jokių karinių galimybių pradėti didelį puolimą ir įsiveržti į Vakarų Europą. Be to gerai žinomo fakto, kad šiuo metu jos divizijos dislokuotos ne Rytų Vokietijoje, o daugiau kaip tūkstantį kilometrų į rytus, bendra jos ginkluotųjų pajėgų būklė yra apgailėtina, Vokietija suvienyta, o Lenkija, Čekija ir Vengrija yra NATO narės, vertėtų paminėti ir kita, rečiau minima dalyką. Vakarų karinių analitikų vertinimais, Tarybų Sąjungos politinei vadovybei priėmus, tarkime, 1975 metais sprendimą pradėti puolimą Vakaruose, jį, kariniu požiūriu, būtų įmanoma pradėti per dvi dienas ar daugiausia dvi savaites. Šiandien Rusijos politinei vadovybei priėmus tokį patį, kad ir visiškai neįtikėtiną sprendimą, jį, kariniu požiūriu, būtų įmanoma pradėti vykdyti ne anksčiau kaip po dviejų metų.

Rusija išlaikė didžiąją savo strateginės branduolinės ginkluotės dalį, taigi ir dabar ji turi galimybę sunaikinti visas NATO šalis. Tačiau dėl įprastinių ginkluotųjų pajėgų apgailėtinai būklės stambaus masto karo veiksmai Europoje tapo absoliučiai neįmanomi, nes vien tik branduolinis antpuolis būtų visiškai iracionalus. Todėl į vis dar išpūdingą Rusijos branduolinį arsenalą šiandien NATO politiniai bei kariniai vadovai ir ekspertai žiūri be ankstesnės baimės. Tiksliau tariant, juos daug daugiau neramina ne pats jo egzistavimas, o Rusijos gebėjimas jį tinkamai saugoti.

NATO buvo įkurta tam, kad sulaikytų ir atgrasytų Tarybų Sąjungą, kad pasipriešintų jos keliamai grėsmei. Dabar tos grėsmės nebeliko. Todėl ir iškilo problema: ar NATO dar reikalinga ir jeigu taip, tai kokia NATO reikalinga XXI amžiuje? Kitaip tariant, koks yra *šiandien* NATO *raison d'être*? Žinoma, ieškant atsakymo į šį klausimą buvo atsižvelgiama į daugelį mūsų dar nepaminėtų aplinkybių, įskaitant naujas grėsmes tarptautiniam saugumui, JAV ir Europos arba, kitaip tariant, NATO ir ES, o taip pat NATO, ES ir Rusijos santykius. Įvairių nuomonių, reikštų šiais klausimais pastaruojų metu, analizė ir yra pagrindinis šio straipsnio tikslas.

2. NATO plėtra ir NATO ateitis

Pradėsime nuo NATO plėtros, nes aptariant NATO ateitį klausimo, kokio dydžio NATO turi būti, kiek ir kokių valstybių į Aljansą turi įeiti, tikrai negalima ignoruoti. Jis tiesiogiai siejasi su klausimu apie NATO pobūdį ir vaidmenį XXI amžiuje.

Debatai dėl NATO plėtros praeito amžiaus pabaigoje iš inercijos vyko, ypač šalyse–kandidatėse taip, tarsi būtų kalbama apie senojo, Šaltojo karo laikų, aljanso plėtrą. Daug buvo diskutuojama apie tai, kaip naujų šalių priėmimas į NATO paveiks aljanso karinę galią. Mąstant teritorinėmis kategorijomis, nemažos naudos tikėtasi iš to, kad NATO ribas pastūmėjus į rytus, geostrateginė NATO padėtis gerokai pagerės. Bent jau Vokietija, kuri buvo viena iš didžiausių pirmosios NATO plėtros bangos po Šaltojo karo entuziasčių (antrosios plėtros bangos atžvilgiu ji iki pastarųjų mėnesių buvo viena didžiausių skeptikių), tikėjosi, kad paribio ar pafrontės valstybės vaidmenį perdavus Lenkijai ir Čekijai, jos pačios saugumas žymiai padidės.

Tačiau faktiškai Lenkijos, Čekijos ir Vengrijos priėmimą į NATO lėmė ne tiek

strateginiai, kiek politiniai tikslai. Senosioms NATO šalims daug svarbiau buvo užtikrinti politinį stabilumą ir demokratiją su senosiomis NATO narėmis besiribojančiame regione nei padidinti NATO galią. Tiesą sakant, jau ir priimant Ispaniją buvo siekiama panašių tikslų. Ir vienu ir kitu atveju Aljansui kėlė nerimą ne-itin demokratiška priimamų šalių praeitis. Narystė Aljanse buvo traktuojama kaip šių šalių politinio stabilumo ir demokratinės raidos garantas. Aukščiausi NATO vadovai, ypač civiliai, mėgsta kartoti, kad Aljansą vienija ne tik Vašingtono sutartis ar bendros karinio vadovavimo struktūros, bet ir bendros vertybės. Argumentuojant už Lenkijos, Čekijos ir Vengrijos priėmimą buvo galima teigti, kad tai paspartins vakarietiškujų vertybių perėmimo procesą Vidurio Europoje ir remtis Ispanijos, Portugalijos ir Graikijos sėkmingos politinės, o ne vien karinės integracijos į „tikrąjį“ Vakarų pasaulį pavyzdžiu.

Tiesa, Vladimiro Mečiaro pusiau autoritariniais metodais valdomos Slovakijos pirmoje NATO plėtros bangoje buvo atsisakyta. Tai turėjo būti politinė pamoka kitoms Vidurio ir Rytų Europos šalims – jei norite patekti į elitinį klubą, turite stengtis net ir dar nebūdami jo nariais paisyti rašytų ir nerašytų jo taisyklių. Tačiau dėl to pirmosios plėtros bangos strateginė vertė gerokai sumažėjo. Juk Vengrija liko teritoriškai visiškai atskirta nuo likusių NATO šalių, taigi aiškiai neapginama.

Debatai dėl NATO plėtros kaip vieno iš svarbių Aljanso ateitį veikiančių veiksnių pastaruosius dvejus metus buvo itin intensyvūs. Iš pradžių, t.y. po Lenkijos, Čekijos ir Vengrijos priėmimo į Šiaurės Atlanto sutarties organizaciją ir galutinai paaiškėjus, kad kariniu požiūriu jos nėra visavertės aljanso narės, daugumos Vakarų analitikų ir politikų požiūris į galimą sparčią tolesnę Aljanso plėtrą tapo labai skeptiškas. Šį skeptišką požiūrį dar sustiprino Aljansui ne itin palankios naujų NATO šalių, ypač Čekijos, visuomenės nuostatos, išryškėjusios, kai, joms įstojus į Aljansą, iškart prasidėjo NATO Kosovo operacija. Kariniu požiūriu naujieji nariai buvo nepakankamai pasirengę. Tačiau dar blogiau buvo tai, kad ir politiniu požiūriu jie pasirodė ne visiškai patikimi sąjungininkai.

Dėl naujų narių integracijos į aljansą sunkumų, kai kurie senieji NATO nariai 2000 metais aiškiai nebuvo linkę paremti sparčią tolesnę aljanso plėtrą. Be Danijos ir Lenkijos bei kai kurių JAV administracijos atstovų Baltijos šalių narystę NATO mažai kas Aljanso viduje aktyviai palaikė. Pasikeitus politinei situacijai Slovakijoje (Mečiarui netekus premjero posto) analitikai, jei jie apskritai rėmė NATO naujos plėtros bangos idėją, paprastai apsiribodavo minimalistiniu plėtros variantu. Dažniausiai buvo siūloma į aljansą artimiausiu metu priimti tik Slovėniją, kuri ekonominiu požiūriu yra labiausiai išsivysčiusi iš šalių-kandidačių, ir Slovakiją, kurios narystė aljanse buvo anksčiau atidėta dėl nepakankamai stabilios vidaus padėties. Tiesa, Zbygniewo Brzezinskio siūlymas plėsti NATO dviem kryptim – Šiaurės ir Pietų, priimant į Aljansą Lietuvą ir Slovėniją, sukėlė tam tikrą NATO šalių susidomėjimą. Brzezinskis pabrėžė, kad Lietuvos priėmimas į NATO, atidedant kitų Baltijos šalių narystę geresniems laikams, be kitų priežasčių būtų geras dėl to, kad, pirma, vadinamoji raudonoji linija, t.y. buvusios TSRS sienų linija, būtų vis dėlto peržengta taip parodant, kad Rusijos vienašališkai deklaruotų NATO plėtros ribų aljansas nepripažįsta, o kita vertus, tik vienos Baltijos valstybės priėmimas priešišką Rusijos reakciją padarytų švelnesne. Tiesą sakant, nuostata, kad Lietuvos narystė aljanse galima be Latvijos ir Estijos narystės, ilgokai buvo grindžiama Lietuvos užsienio politika. Vienas iš jos neformalių ir oficialiai nedeklaruojamų tikslų maždaug nuo 1995 metų vidurio buvo Baltijos geopolitinio regiono išardymas.

Tačiau Brzezinskio argumentai, nepaisant jo autoriteto, nedaug ką įtikino. Juos silpnino, aišku, ir gerai žinomas jo lenkiškos kilmės faktas, kurį nesunku buvo susieti su taip pat gerai žinoma Lenkijos parama Lietuvos narystei NATO.

2001 metais debatuose dėl NATO plėtros situacija ėmė keistis ir laipsniškai ėmė stiprėti platesnės NATO plėtros, daugelio šalių–kandidačių priėmimo vienu metu (*big bang*), šalininkų pozicijos. Šiam posūkiui, matyt, turėjo įtakos keletas veiksnių. Bene svarbiausia buvo, kad plačios NATO plėtros šalininkų daugėjo svarbiausioje NATO šalyje – JAV (tiek administracijoje, tiek Kongrese, tiek ir akademiškuose sluoksniuose). Pradėta, atrodo, geriau suvokti du dalykus. Pirma, dėl kintančių Aljanso funkcijų ir jo evoliucijos nuo karinės, gynybinės sąjungos link saugumo bendruomenės, turinčios, tiesa, išplėtotą karinę struktūrą, šalių–kandidačių ekonominio išsivystymo lygis ir netgi ginkluotųjų pajėgų būklė nėra tokie svarbūs dalykai kaip manyta dar prieš kelerius metus. Jeigu NATO vystosi kolektyvinio saugumo organizacijos link, tai kelių (o ne dviejų) naujų šalių priėmimas į aljansą yra itin pageidautinas. Tarus, kad Slovakija ir Slovėnija priimamos, tai siekiant į NATO pakviesti ne tik jas, bet ir kitas šalis, tenka, regis, rinktis – arba Baltijos šalis, arba Rumunija su Bulgarija.

Baltijos šalis geriau atitinka narystės kriterijus nei Rumunija ir Bulgarija. Tačiau pastarųjų reikšmę aljansui gerai pademonstravo Kosovo krizė. Be to, ėmė ryškėti, kad dėl ekonominių reformų lėtos eigos ir bendro ekonominio atsilikimo iki 2007 metų jos nebus priimtos į Europos Sąjungą. Siekiant išplėsti stabilumo zoną ir išlaikyti šias šalis Vakarų įtakoje visiškai nenuviliant jų gyventojų lūkesčių, jų priėmimas į bent vieną iš dviejų svarbiausių euroatlantinių organizacijų yra daugiau negu pageidautinas. O kadangi vienos NATO šalys labiau linkusios paremti Baltijos šalių narystę, o kitos – Rumunijos ir Bulgarijos narystę, tai bene geriausia išeitimi tampa visų minėtų šalių – Lietuvos, Latvijos, Estijos, Slovakijos, Slovėnijos, Rumunijos ir Bulgarijos priėmimas kartu. Tokiu atveju prie NATO plėtros klausimo, galinčio sukelti naujus politinius ginčus aljanso šalyse, artimiausiu metu nereikėtų grįžti. 2001 metais Bratislavoje už šį variantą pasisakė jau ir Brzezinskis.

Antra priežastis, kodėl amerikiečiai ėmė palankiau žiūrėti į minėtų šalių narystę turbūt buvo ta, kad jie pradėjo daugiau vertinti savo politinių pozicijų Vidurio ir Rytų Europoje svarbą. Komplikuojantis JAV ir ES santykiams, JAV svarbu turėti besiintegruojančioje Europoje daugiau savo šalininkų ir tuo būdu išlaikyti joje kuo didesnę politinę ir kitokią įtaką.

Rusijos pozicijos NATO plėtros atžvilgiu kitimas taip pat gausino didesnės plėtros šalininkų gretas. Putino laikais Rusijos pozicija akivaizdžiai ėmė švelnėti – faktinės nuostatos kitimą (nepaisant oficialaus „ne“) dar gerokai prieš 2001 metų rugsėjo 11 d. liudijo daug faktų. Paminėsiu tik vieną iš jų – Kaliningrado srities gubernatoriaus, buvusio Rusijos Baltijos laivyno vado admirolo Vladimiro Jegorovo pareiškimą, kad priėmus Lietuvą į NATO šioje srityje niekas nepasikeis. Iš šio pareiškimo buvo galima padaryti išvadą, kad jeigu Lietuvos narystė NATO neatsilieps Rusijos eksklavui, kuris bus apsuptas NATO šalių teritorijos, tai vargu ar ji galėtų padaryti bent kiek ženklines įtaką visos Rusijos geopolitinei padėčiai. Jegorovą visiškai pagrįstai labiau neramino Lenkijos ir Lietuvos būsima narystė Europos Sąjungoje.

2000 metų pabaigoje Rusija iš esmės psichologiškai jau buvo susitaikiusi su tuo, kad ji negrįžtamai prarado supervalstybės statusą, turėtą tarybiniais laikais, ir todėl turi elgtis kaip regioninė valstybė, kuri tik labai ribotu mastu gali veikti vienin-

telės likusios supervalstybės ir jos sąjungininkių Šiaurės Atlanto sutarties organizacijoje priimamus sprendimus. Be to, Rusija įsitikino, kad NATO laikosi savo pažadų, konkrečiai pažado nedislokuoti naujų narių teritorijoje branduolinio ginklo. NATO kaip agresyvaus karinio pakto įvaizdį Rusijoje kuriam laikui sustiprino NATO veiksmams Kosovo krizės metu, bet NATO bombardavimams pasibaigus ir ypač Slobodanui Miloševićiui netekus valdžios Jugoslavijoje, šis įvaizdis ėmė blankti.

Rusijos pozicijos NATO plėtros atžvilgiu švelnėjimui turėjo įtakos, atrodo, ir viltis, kad besiplečianti Šiaurės Atlanto sutarties organizacija kariniu požiūriu taps ne stipresnė, o silpnesnė. Šią nuomonę remia ne tik kai kurie Rusijos, bet ir Vakarų analitikai. Tokia yra, pavyzdžiui, įtakingo žurnalo *The Economist* redakcijos pozicija. Nepasirašytame tekste, turinčiame vadinamojo „specialiojo pranešimo“ statusą ir pavadintame „NATO ateitis“, 2002 m. gegužės 4 dienos *The Economist* rašė:

Dalis tų, kurie labiausiai vertina NATO karinį efektyvumą – Britanijos ir Vokietijos vyriausybės bei kai kurie Jungtinių Valstijų Senato nariai – turi nemažai abejonių dėl Aljanso, turinčio 19 narių, žymaus išplėtimo tikslingumo. Jie įtaria, kad p. Busho atvirų durų entuziazmas iš tikrųjų atspindi mažėjantį susidomėjimą Aljansu kaip kariniu instrumentu.

Kritikai jaučia, kad Slovėnijos ir Slovakijos, turbūt Baltijos valstybių Estijos, Latvijos ir Lietuvos ir net galbūt Bulgarijos ir Rumunijos priėmimas neišvengiamai susilpnins (*dilute*) Aljansą, paversdamas jį veikiau diskusijų saugumo klausimais klubu. Tai padarytų didesnę NATO labiau priimtina Rusijai, bet faktiškai pakeistų ją į ne ką daugiau kaip Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos ginkluotą versiją, kuri yra atvira visiems europiečiams ir užsiima gerais darbais, tokiais kaip rinkimų priežiūra.²

Turbūt derėtų paminėti ir trečiąjį veiksnį. Ne tik amerikiečiai, bet ir patys europiečiai ėmė aiškiau matyti tam tikrus sparčios ir plačios NATO plėtros privalumus. JAV pozicijų Aljanse sustiprėjimas (ar laikinas sustiprėjimas) dėl Vidurio ir Rytų Europos valstybių priėmimo į NATO jų perdaug negašdino. Svarbiau bent kai kuriems (Vakarų) Europos politikams yra tai, kad naujų Europos šalių priėmimas į NATO ateityje gali sudaryti geresnes sąlygas plėtoti ES greitojo reagavimo pajėgas. Tokių pajėgų sėkmingo kūrimo pagrindas yra ankstesnis daugumos ES šalių karinis bendradarbiavimas NATO.

3. JAV, ES ir NATO

NATO plėtra neabejotinai darys įtaką NATO pobūdžiui ir reikšmei. Tačiau didesnę įtaką NATO ateičiai vis dėlto darys ne pati Aljanso plėtra, o JAV ir Europos (suprask ES) santykių raida. Vienas iš šių santykių veiksnių yra JAV reakcija į Europos karines ambicijas. Tačiau šią reakciją reikia matyti bendroje JAV ir Europos santykių perspektyvoje ir daugelis debatų dėl NATO ateities dalyvių tai gan gerai supranta. Galima netgi pasakyti, kad per pastaruosius trejus–ketverius metus JAV ir Europos santykių raidos bei jų įtakos NATO ateičiai problema tapo bene labiausiai svarstomu klausimu tarptautiniams santykiams skirtoje akademinėje ir neakademinėje literatūroje.

Vieno iš autoritetingiausių Europoje Stokholmo tarptautinio taikos studijų instituto (SIPRI) direktoriaus Adamo Danieliaus Rotfeldo tvirtu įsitikinimu ES–JAV santykiai

² „The Future of NATO. Special Report“, *The Economist*, May 4th–10th 2002, 23.

iš esmės nulems naują NATO vaidmenį Europoje. Vienas dalykas yra neiginčijamas: visoje europietišku pastangų integruoti saugumo ir gynybos politiką istorijoje per pastaruosius dvejus metus įvyko kokybinės permainos po to, kai 1998 metų gruodį buvo priimta St. Malo deklaracija. Įvairūs elementai turėjo tam įtakos: bipolarinės sistemos žlugimas; aiškių, „klasikinių“ išorinių grėsmių stoka; naujas JAV statusas NATO, Europoje ir pasaulyje ir, pagaliau, krizinės situacijos Pietų Europos periferijoje, ypač Balkanuose³.

Svarbiu atskaitos tašku daugeliui debatų dalyvių, ne tik Rotfeldui, yra Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos 1998 metų St. Malo deklaracija, atspindėjusi T. Blairo valdymo metais stiprėjančią Jungtinės Karalystės kaip Europos valstybės savivoką ir atvėrusi kelią Europos Sąjungos karinių pajėgų, galinčių vykdyti Petersbergo tipo misijas, kūrimui. Žinoma, svarstydami JAV ir ES santykių raidą debatų dalyviai prisimena ir Mastrichto sutartį, padėjusią pagrindą ES bendrajai užsienio ir saugumo politikai, ir kitus ES politinius sprendimus bei teisinius aktus, konkrečiai Amsterdamo ir Nicos sutartis bei Kelno ir Helsinkio sprendimus.

Jungtinės Amerikos Valstijos nuo pat Aljanso įkūrimo iki šiol buvo ir yra tiek politiniu, tiek kariniu požiūriu pagrindinė, aiškiai dominuojanti NATO valstybė. Amerikos politikai ir ypač Kongreso nariai nuolat reiškia nepasitenkinimą, kad europietiškujį Aljanso narių finansinis ir karinis indėlis į NATO uždavinių vykdymą, vienu svarbiausių kurių yra ar bent iki paskutiniųjų metų buvo pačios (Vakarų) Europos gynyba, yra nepakankamas. JAV gynybai išleidžia gerokai didesnę savo nacionalinio produkto dalį negu Europos valstybės – NATO narės. Išimtimi čia yra Graikija ir Turkija, jei pastarąją laikysime Europos valstybe, kuo daugelis ES narių, regis, abejoja, bet svarbiausia pastarųjų šalių palyginti didelių gynybos išlaidų priežastimi yra įtempti – tiesa, pastaruoju metu kiek sušvelnėję – tarpusavio santykiai, o ne bendrieji NATO poreikiai. Pagal ginkluotųjų pajėgų dydį Europos šalys – NATO narės lenkia JAV (atitinkamai 1,8 ir 1,3 milijono karių), bet Europos šalims labai stinga moderniausios ginkluotės (pavyzdžiui, ypatingo tikslumo ginklų), ryšių, transporto priemonių, karinės aviacijos ir dar daugybės kitų šiuolaikinėms armijoms būtinų dalykų. Vieno Amerikos kario ginkluotei JAV išleidžia maždaug tris kartus daugiau negu NATO šalys Europoje. JAV gynybos išlaidos lyginant su bendroju vidaus produktu iki 2002 metų mažėjo, bet, pavyzdžiui, 1999 metais jos sudarė 3,5 procento, tuo tarpu kai Europos vidurkis buvo 2,4 procento. Didžiausia Vakarų Europos valstybė Vokietija 2001 metais sumažino savo gynybos išlaidas iki 1,8 procentų BVP.⁴

Papildomi 48 milijardai dolerių, kuriuos JAV prezidentas George'as W. Bushas neseniai pasiūlė pridėti prie 331 milijardo dolerių JAV karinio biudžeto, viršija visą bendrą Britanijos ir Prancūzijos karinį biudžetą. Tiesa, 11 iš 15 ES šalių planuoja kiek padidinti savo karinį biudžetą 2003 metais, bet Europos ir Amerikos karinių pastangų finansinė išraiška yra labai skirtinga. Dar labiau skirtingi yra tų pastangų rezultatai – ginkluotųjų pajėgų lygis. Tiesa, 2002 metais ES šalys galų gale priėmė kai kuriuos svarbius sprendimus šioje srityje, bet formaliai jie reiškia veikiau ES, o ne NATO potencialo stiprinimą. Amerikiečių akimis žiūrint, blogiausia yra tai, kad net ir palyginti nedidelius savo karinius biudžetus Europos šalys naudoja neefektyviai.

³ Rotfeld A. D. „The New Transatlantic Agenda: the EU-US Relationship“, in: *Prospects for EU-US Relationship*. Ed. by Ryszard Stemplowski, Warszawa, 2001, 14.

⁴ Žr. Walker, M. „Europe's Existential Crisis“, *The Wilson Quarterly*, 2001, vol. 25, No. 1, 43.

Bene didžiausią smūgį iliuzijoms (jeigu jas kas nors dar turėjo), kad NATO yra kariniu požiūriu daugiau mažiau lygiaverčių (ar bent palyginamų) partnerių sąjunga, sudavė Kosovo kampanija. 2000 metų Miuncheno saugumo politikos konferencijoje tuometinis JAV gynybos sekretorius Williamas Cohenas savo sąjungininkams europiečiams tai nurodė visiškai aiškiai:

Toliau paprasčiausiai negali tęstis tokia padėtis, kai vienas NATO narys vykdo du trečdalius oro paramos skrydžių ir pusę kovinių skrydžių; kai tik saujelė šalių turi tikslaus taikymo ginklus, kuriais galima naudotis bet kokiomis oro sąlygomis, o kai kurie pilotai turi bendrauti priešiškoje aplinkoje atvirai.⁵

Europiečiams neliko nieko kito, kaip pripažinti šios kritikos teisingumą. Kaip pasakė toje pačioje konferencijoje Vokietijos gynybos ministras Rudolfas Scharpingas, problema ne ta, kad aljanse yra per daug Amerikos, o ta, kad jame per mažai Europos. Faktiškai Kosovo operacijos metu aiškiau nei bet kada išryškėjo, kad karinio–techninio ginkluotųjų pajėgų suderinamumo, kurio NATO reikalauja iš narių–kandidačių, pačiame NATO itin stokojama ir tai yra rimta kliūtis sėkmingai vykdyti operacijas, kuriose dalyvauja įvairių Aljanso šalių ginkluotosios pajėgos.

Siekiant padidinti Europos valstybių – NATO narių gebėjimą dalyvauti NATO veikloje, dar prieš keletą metų buvo imtasi pastangų stiprinti NATO europinės dalies karinius pajėgumus, nedubliuojant jau egzistuojančių NATO vadovavimo ir planavimo struktūrų bei tų pajėgumų, kuriais NATO kaip vieningas aljansas jau disponavo. Europos saugumo ir gynybos identiteto (ESGI) stiprinimas buvo traktuojamas kaip NATO pastangų prisitaikyti prie naujų, po Šaltojo karo atsiradusių politinių ir karinių realijų sudėtinė dalis. Buvo galima įsivaizduoti, kad Europos saugumo ir gynybos identiteto plėtojimas bus siejamas su Mastrichto sutartimi numatytu Europos Sąjungos bendrosios užsienio ir saugumo politikos (BUSP) įgyvendinimu, nes sutartis numatė, kad ir labai neapibrėžtai, bendros gynybos galimybę. Vis dėlto 1996 m. NATO užsienio ir gynybos ministrai nutarė, kad Europos saugumo ir gynybos identitetas turi būti konstruojamas ir plėtojamas NATO, siekiant sustiprinti europinį NATO ramstį, geriau prisitaikyti prie naujų iššūkių, su kuriais susidūrė NATO, ir sėkmingiau vykdyti krizių valdymo ir taikos palaikymo operacijas. Tai, kad ESGI yra visų pirma NATO plėtojamas procesas, turėjo pabrėžti jo siejimas su NATO daugianacionalinių jungtinių tikslinių pajėgų (angl. Combined Joint Task Forces) kūrimu, dėl kurio NATO apsisprendė 1994 metais. Būtina pabrėžti, kad ESGI buvo siejamas ne su ES kaip organizacijos karinio identiteto kūrimu, bet su Vakarų Europos Sąjungos (VES) dalyvavimu, užtikrinant saugumą Europoje. NATO viršūnių susitikime Madride 1997 m. liepą pagrindiniu aljanso partneriu plėtojant ESGI buvo aiškiai įvardinta Vakarų Europos Sąjunga ir nuo tų pačių metų ji pradėjo dalyvauti aljanso gynybos planavimo procese. Faktiškai pagrindinė ESGI nuostata buvo ta, kad tuo atveju, jeigu kiltų krizės, į kurias VES nutartų įsikišti, o NATO – ne, VES naudotųsi aljanso resursais ir galimybėmis, vykdydama operacijas, kurioms politiškai vadovautų pati. Nors karinės pajėgos, kuriomis galėtų disponuoti VES, buvo identifikuotos, resursų ir pajėgumų, įskaitant karinę vadovybę, VES turėjo prašyti iš NATO kiekvienu konkrečiu atveju ir iš esmės tai reiškė, kad nors operacijos politinę kontrolę vykdytų VES, ji disponuotų iš NATO „pasiskolintais“ resursais, kuriuos po operacijos turėtų gražinti, o ir operacijos metų nuolat turėtų konsultuotis su NATO.

⁵ Cohen W. Remarks as prepared by Secretary of Defense William S. Cohen on European Security and Defense Identity. 36th Munich Conference on Security Policy, 5 February 2000.

Tokia NATO plėtota Europos saugumo ir identiteto samprata laikui bėgant, o tiksliau pastaraisiais metais, europiečių ėmė nebepatenkinti. ESGI procese Europa buvo vertinama vis dar kaip JAV jaunesnysis partneris, kurio veiksmus JAV visada galėjo vetuoti. Stiprėjanti ir glaudžiau besiintegruojanti, aiškiau savo interesus suvokianti Europos Sąjunga norėjo būti mažiau priklausoma nuo JAV, o tam tikra prasme ir nuo NATO – aljanso, kuriame Amerika aiškiai dominuoja ne tik kariniu, bet ir politiniu požiūriu. Žinoma, bent jau kol kas ES negali ir nesirošia perimti teritorinės gynybos uždavinių, kurių vykdymui NATO visų pirma ir buvo sukurta, bet vykdydama dar 1992 metais suformuluotus Petersbergo uždavinius, t.y. (1) humanitarinius ir gelbėjimo uždavinius, (2) taikos palaikymo uždavinius ir (3) kovinių pajėgų uždavinius valdant krizes, įskaitant taikos įvedimą, ES vis aiškiau siekia būti mažiau priklausoma nuo JAV. Čia, aišku, reikia priminti, kad Petersbergo uždaviniai buvo suformuluoti kaip VES, o ne ES uždaviniai, nes 1992 m., dar neįsigaliojus Mastrichto sutarčiai, numatančiai taip pat ir BUSP atsiradimą, kitaip ir negalėjo būti. Tačiau VES, pabudusi po Šaltojo karo iš gilaus žiemos miego ir pradėjusi, iš pirmo žvilgsnio gan energingą, nors daugiau popierinę veiklą, iš esmės neturėjo realių perspektyvų tapti pastovia Europos saugumo architektūros dalimi. Tiek „miegodama“, tiek ir „pabudusi“ ji buvo kažkur „tarp“ NATO ir ES (EB). Jos silpnumą lėmė daugelis priežasčių, bet svarbiausia, matyt, buvo ta, kad ji neturėjo nei realios karinės galios, kuria disponuoja NATO, nei realios ekonominės galios, kuri yra ES įtakos pagrindas. Todėl jos šiandieninė mirtis yra visiškai natūrali.

Vykdydama Petersbergo tipo uždavinius, Europos Sąjunga turi remtis, aišku, ne tik BUSP, bet ir bendra saugumo ir gynybos politika. Kadangi šios abi politikos sritys persikloja, tai galima kalbėti apie bendrąją ES užsienio, saugumo ir gynybos politiką. Žinoma, jos formavimasi lemia ne tiek formalus įsipareigojimas perimti VES vos tepradėtus vykdyti uždavinius, o Europos interesai, kurie, kaip galvoja daugelis analitikų, pasaulinėje arenoje negali būti reikiamai reiškiami, neturint jokių karinių tų interesų įgyvendinimo priemonių. Tiesa, Japonija gan sėkmingai sugebėjo ginti savo ekonominius interesus pasaulyje turėdama labai ribotas savigynos pajėgas, bet ES rūpi, atrodo, daug daugiau dalykų nei ekonomika ir Japonijos geopolitinis statusas jos netenkina.

Vakarų vienybei pamažu, nors ir nedramatiškai mažėjant ir JAV vaidmeniui Europoje silpstant, pati Europa, kurią įkūnija besiplečianti Europos Sąjunga, pradeda kitaip matyti savo vietą pasaulyje. Priešindamasi amerikiečių siekiams išlaikyti – nepaisant per pastaruosius dešimt metų kelis kartus sumažintų Europoje dislokuotų JAV karinių pajėgų – politinę Europoje vykstančių procesų kontrolę, Europa, nuo XVI amžiaus pradžios iki XX amžiaus pradžios aiškiai dominavusi pasaulyje, siekia XXI amžiuje tapti vienu iš pasaulio galios centrų, kuris bent pagal kai kuriuos galios parametrus būtų palyginamas su JAV ir Kinija. Lisabonoje prieš porą metų ES iškėlė sau labai ambicingą (ir, pridursime, gan vangiai realizuojamą) uždavinį – apie 2010 metus tapti pasaulinės ekonomikos lyderiu ir varančiąja jėga.

Siekdama tapti vienu iš pasaulinių galios centrų Europa negali ignoruoti tokio centro karinio matmens. Karinė galia jai reikalinga ne tiek teritorinei gynybai užtikrinti, kiek įveikti kitus šiuolaikinio pasaulio iššūkius. Savarankiško galios centro karinė jėga, net jei ji skirta riboto pobūdžio uždaviniams vykdyti, negali tokiu mastu priklausyti nuo kito galios centro – JAV karinės galios. Tai yra pagrindinė priežastis, kodėl Europą pradėjo mažiau dominti jos saugumo ir gynybos identitetas

NATO ir kodėl ES bendrąją užsienio ir saugumo politiką papildė jos bendroji saugumo ir gynybos politika.

Pagrindinis bendrosios saugumo ir gynybos politikos rezultatas šiandien – tai iš esmės jau įgyvendintas ES viršūnių tarybos 1999 m. gruodyje Helsinkyje priimtas sprendimas: 2002 metais turėti 60 000 karių greitojo reagavimo pajėgas, kurios galėtų būti dislokuojamos reikiamoje vietoje ne vėliau kaip per 60 dienų ir vykdyti operacijas iki vienerių metų. Šių pajėgų dislokavimui būtinos transporto priemonės, kurių ES šalys – NATO narės turi aiškiai nepakankamai. Todėl neseniai ES priėmė sprendimą dėl karo transporto lėktuvų A 400 M gamybos.

Tačiau turint galvoje, kad iš 60 000 karių tik maždaug 20 000 galėtų dalyvauti vykdant tiesiogines kovines užduotis, o likusieji turėtų rūpintis logistika ir parama, tokio greitojo reagavimo pajėgų dydžio stambesnėms operacijoms atlikti aiškiai nepakaktų. Reikia atsižvelgti ir į tai, kad ilgesnį laiką trunkančioje operacijoje būtina karių rotacija. Todėl kariniai ekspertai prognozuoja, kad 2003 metais ES savo greitojo reagavimo pajėgose turėtų turėti 200 000–230 000 karių, 300–350 lėktuvų ir 60–80 karo laivų.⁶

Prezidento Klintono administracija iš esmės teigiamai (nors ir su nemažomis išlygomis) vertino europiečių siekius kurti tokias pajėgas, nors ankstesnės JAV administracijos veikiau priešinosi savarankiško europiečių karinio potencialo kūrimui. Tačiau G. W. Busho administracijos požiūris į pastaruosius ES žingsnius karinėje srityje yra, regis, mažiau palankus. Šiaip ar taip amerikiečiai tiek anksčiau, tiek ir dabar linkę pabrėžti, kad ES greitojo reagavimo pajėgų kūrimas neturėtų skaldyti NATO. Bene labiausiai jie priešinasi atskirų, nepriklausomų nuo NATO karinio planavimo ir vadovavimo struktūrų kūrimui argumentuodami, kad tai ves į nereikalingą ir netgi žalingą jau egzistuojančių NATO struktūrų dubliavimą. Dalies ES lyderių požiūris yra priešingas – be savų karinio planavimo ir vadovavimo struktūrų ES ginkluotosios pajėgos liks priklausomos nuo NATO, taigi ir nuo JAV. Tai reikštų, kad jos bus iš esmės JAV, o ne ES kontroliuojamos pajėgos.

Europiečiai vis labiau suvokia, kad jų ir amerikiečių požiūris į tarptautinio saugumo problemas ir į jų sprendimo metodus nebūtinai turi sutapti. Kosovo krizės metu jie veikė vieningai (nepaisant karinio bendradarbiavimo sunkumų), bet ne todėl, kad Balkanų regionas buvo jiems vienodai strategiškai reikšmingas, o todėl, kad Aljanso vyriausybės traktavo Kosovo krizę kaip Aljanso tvarumo ir patikimumo testą. Bet ne visų kitų galimų krizių, ypač krizių už Europos ribų, atveju tokia situacija turi pasikartoti.

Kaip pažymi 2001 metais pasirodžiusios ir jau spėjusios pagarsėti studijos *Europos karinė revoliucija* autoriai:

naujos grėsmės daugiau nebevienija, nes jos retai yra egzistencinės visiems NATO nariams, o kartais rūpi tik nedaugeliui. Dažniausiai jų šaltinis yra geografiškai apibrėžtas ir jos skirtingai veiks Aljanso narius, kurių geografinis nuotolis nuo krizės rajono yra skirtingas. O labiausiai yra nutolęs kitas Atlanto krantas. Naujoje riboto nesaugumo ir ribotų grėsmių aplinkoje sąjungininkų elgesį daugiau lems ne karinė statistika, o kultūros modeliai, tradicijos ir istorinė patirtis kartu su specifiniais regioniniais interesais ir ekonominėmis ambicijomis.⁷

⁶ Žr.: Howorth J. *European Integration and Defence: the Ultimate Challenge, Chailot Papers*, 2000, No. 43, 37–43.

⁷ Andreani, Gilles, Christoph Bertram and Charles Grant. *Europe's Military Revolution*, London: Centre for European Reform, 2001, 74.

Šie žodžiai buvo parašyti prieš 2001 metų rugsėjo 11 d. Klausimą, kokią įtaką rugsėjo 11-osios antpuolis gali turėti NATO ateičiai, nagrinėsime vėliau. Dabar konstatuosime tik tai, kad jis nesustabdė ES pastangų, kuriant greitojo reagavimo pajėgas.

Tam, kad ES kuriamos ginkluotosios pajėgos galėtų veikti visiškai nepriklausomai nuo NATO, dar labai daug kas turi būti padaryta, ypač logistikoje. Bet pirmieji organizaciniai žingsniai, kuriant savarankiškas Europos ginkluotųjų pajėgų vadovavimo struktūras, jau žengti – įkurtas Politinis ir saugumo komitetas, Karinis komitetas bei Karinis štabas (vykdantis, tiesa, kol kas karinės ekspertizės, o ne karinio vadovavimo funkcijas). Kuriamos bei plėtojamos ir karinės–techninės struktūros, turinčios įgalinti ES vykdyti karines operacijas, nesinaudojant NATO resursais. Vienu iš paskutinių konkrečių ES planų šioje srityje yra savarankiškos palydovinės Galileo sistemos kūrimas. Viršūnių taryba Nijoje 2000 metais numatė, kad operacijose, kurias ES vykdys naudodama NATO resursus, būtent NATO turės galutinio sprendimo teisę. Bet visai savarankiškų ES karinių operacijų atveju su NATO bus tik keičiamasi informacija.

ES kaip faktiškai naujos politinės–karinės, o ne vien tik ekonominės–politinės sąjungos statusą atspindi ir tai, kad nuo 2001 m. sausio prasidėjo institucinis NATO ir ES bendradarbiavimas: reguliarūs ambasadorių ir užsienio reikalų ministrų susitikimai. ES siekį aiškiau atriboti savo karinių pajėgų vadovavimo struktūras nuo NATO aiškiai liudija tas faktas, kad ES Karinio komiteto vadovu buvo paskirtas Šiaurės Atlanto sutarties organizacijai nepriklausančios ES valstybės (Suomijos) generolas Gustavas Hagglundas.

Kai kas Europoje, ir ypač Prancūzijoje, ES kuriamas greitojo reagavimo pajėgas linkę vertinti tik kaip būsimosios Europos armijos, kuri ateityje būtų pajėgi vykdyti ne tik Petersbergo, bet ir teritorinės gynybos uždavinius, užuomazgą. Kol kas tai neatrodo realistiška. Europos armija tebėra žydra svajonė vieniems ir košmaras kitiems. Tačiau europiečiams perimant didesnę Europos gynybos naštos dalį, savarankiškų europietiško karinio planavimo ir valdymo struktūrų kūrimas, kuriam JAV iki pastarojo laiko ryžtingai priešinosi, vadindama jį resursų dubliavimu ar net švaisytumu, yra iš esmės neišvengiamas. O tokių struktūrų sukūrimas yra būtina, nors ir nepakankama Europos armijos atsiradimo prielaida.

Tiesa, be jau minėtų karinių, finansinių bei technologinių Europos Sąjungos karinio matmens plėtojimo sunkumų egzistuoja ir teisinės problemos. Nepriklausomų (nuo NATO ir JAV) ir vieningų Europos ginkluotųjų pajėgų kūrimo ir panaudojimo klausimus galėtų išspręsti tik Europos konstitucija. Tačiau bent jau iki 2004 metų Europos Sąjunga tikrai jos neturės. Yra taip pat ir politinių problemų. Nemažų abejonių dėl tokios galimos dabar kuriamų greitojo reagavimo pajėgų transformacijos turi visų pirma tos ES narės, kurios dar neseniai buvo linkusios save vadinti neutraliomis.

Vis dėlto daug didesnių nei buvo numatyta Helsinkyje ir platesnes funkcijas galinčių atlikti Europos ginkluotųjų pajėgų sukūrimas po keletos ar keliolikos metų yra įmanomas ir, tiesą sakant, gan tikėtinas dalykas. ES ir NATO santykių transformacija tokiu atveju iš esmės reikštų, kad euroatlantinės gynybos bendrijos struktūra galėtų radikaliai pakisti: iš vienpolės ji galėtų tapti dvipole. Dabar Aljanse aiškiai dominuoja JAV. Europai plėtojant savo gynybinius pajėgumus ir vykdant savarankišką saugumo ir gynybos politiką, atsirastų antras polius, kurį amerikiečiai galų gale imtų traktuoti kaip tikrą, lygiavertį partnerį, o ne jaunesnįjį brolių. Iš struktūros, ku-

rijoje JAV aiškiai dominuoja kitų 18 daug silpnesnių valstybių atžvilgiu, NATO ateityje galėtų tapti dviejų daugiau mažiau lygiaverčių ir lygiateisių partnerių sąjunga.

Anksčiau jau minėtas Rotfeldas rašė:

Daug nesusipratimų kyla iš to paprasto fakto, kad Europos ir JAV santykiai yra ir bus asimetriški. Jungtinės Valstijos yra globalinė galia, turinti prezidento nustatomą užsienio ir saugumo politiką. Europos Sąjunga nėra ir artimiausioje ateityje nebus viena valstybė. Ji bus valstybių, turinčių skirtingus prioritetus, bendruomenė. Todėl, kol nebus tikros bendros užsienio politikos, nebus ir bendros saugumo ir gynybos politikos. Todėl Europa ir Jungtinės Valstijos šiuo požiūriu yra nesuderinamos.⁸

Su tuo, kad Rotfeldas teisingai fiksuoja dabartinę padėtį, reikia, aišku, sutikti. Bet perspektyvos, taip svarbios NATO ateičiai, vertinimas gali būti ginčijamas.

Intensyviai vykstant diskusijoms dėl NATO ateities ir dėl Amerikos dominavimo Aljanso išaušo nelemtingoji 2001 metų rugsėjo 11-oji. Aljansas pademonstravo savo vienybę paskelbdamas, kad jis pradeda veikti pagal Vašingtono sutarties 5 straipsnį. Deja, vėliau sekę įvykiai parodė, kad atsako į teroristinę išpuolį prieš Ameriką formos ir būdai skeptikams tik suteikė papildomų argumentų paremti teiginiui, kad NATO apskritai neturi ateities.

Miuncheno saugumo politikos konferencijos kaip debatų apie NATO ir ne vien tik NATO ateitį forumo reikšmę sunku pervertinti. 2002 metų vasarį ji vyko jau 38-ąją kartą. Kreipdamasis į jos dalyvius NATO Generalinis sekretorius George'as Robertsonas, savo kalbą pradėjo taip:

Prieš savaitę *Wall Street Journal* teigė, kad jeigu saugumas būtų rinkoje parduodamas produktas, jam būtų sunkiau rasti geresnį firminį ženklą ar vardą (*brand name*) nei NATO. Dr. Teltschikai [Horstas Teltschikas buvo konferencijos pirmininkas], tą patį galima pasakyti apie šią konferenciją. Miunchenas yra svarbiausias firminis ženklas savo srityje, forumas, kuriame ekspertai ir svarbiausi sprendimų priėmėjai atvirai ir garbingai diskutuoja rimčiausius saugumo klausimus.⁹

Tačiau ar po rugsėjo 11-osios NATO iš tikrųjų yra geriausias saugumo firminis ženklas, aukščiausios saugumo kokybės garantas? Daug kas tuo abejoja. Rašydamas apie minėtą konferenciją žurnale „*Die Politische Meinung*“ Ruprechtas Polenzas teigia štai ką:

Miuncheno saugumo konferencijoje vasario pradžioje paaiškėjo:

Rugsėjo 11-osios antpuoliai iškėlė tarptautinio terorizmo ir masinio naikinimo ginklų platinimo grėsmę į visų diskusijų apie saugumą pirmąjį planą.

Daugelis konferencijos dalyvių išreiškė susirūpinimą tuo, kad JAV ir jos europietiškieji sąjungininkai kuo toliau, tuo labiau tolsta vienas nuo kito. Europiečiai skundžiasi amerikiečių vienašališkais veiksmais. Amerikiečiai puikuoja savo teise į savigną ir priekaištauja partneriams, kad šie nesirūpina savo ginkluotosiomis pajėgomis.

Kadangi kovoje su tarptautiniu terorizmu NATO nevaicina lemiamo vaidmens, daugelis baiminasi, kad Aljansas gali lemtingai netekti reikšmės. NATO susiduria su grėsme tapti nereikalinga.¹⁰

⁸ Rotfeld A. D. (3 išnaša), 15–16.

⁹ Robertson G. NATO's Future. Speech by the Secretary General of NATO to the Munich Conference on Security Policy, Munich, February 3, 2002, 1.

¹⁰ Polenz R. NATO, „Terrorismus und eine neue Weltordnung“, *Die Politische Meinung*, Nr. 390, Mai 2002.

4. Pasaulis po 2001 m. rugsėjo 11-osios: nauja saugumo aplinka ir nauji iššūkiai NATO

Saugumo aplinka pasaulyje ir ypač Europoje sparčiai keitėsi jau nuo Šaltojo karo pabaigos. Pagrindinių grėsmių Vakarams pobūdis žymiai pakito. Amžiaus pabaigoje bene svarbiausia buvo laikoma masinio naikinimo ginklo platinimo grėsmė. Branduolinių valstybių skaičiaus didėjimas, bakteriologinio ir ypač cheminio ginklo įsigijimo ir gamybos nesudėtingumas kėlė pavojų, kad tokie ginklai gali būti vis plačiau naudojami regioninio pobūdžio konfliktuose. Ypač didelį pasaulio bendruomenės nerimą kėlė branduolinio ginklo panaudojimo galimybė nesibaigiančiame Indijos ir Pakistano konflikte.

Nekontroliuojama prekyba konvenciniais ginklais, tarptautinė prekyba narkotikais, nelegali migracija, ekologinės ir kitos grėsmės taip pat kėlė vis didėjančią pavojų. Daug baimintasi, ypač pačioje dešimtmečio pradžioje, galimos nekontroliuojamos Tarybų Sąjungos griūtis su pavojingomis pasekmėmis, o kiek vėliau konfliktų, kurie įsiliepsnojo Balkanuose po Jugoslavijos suirimo ir kurių tramdymui tarptautinei bendrijai ir visų pirma Šiaurės Atlanto aljansui teko padėti nemažai pastangų. Tarp reikšmingų saugumo grėsmių beveik visada buvo minimas ir terorizmas. Vis dėlto daugelis analitikų buvo linkę jį traktuoti veikiau kaip regioninį, o ne globalinį pavojų. Kaip svarbiausi jo židiniai buvo minimi Artimieji Rytai, pirmiausia Palestina ir Izraelis, Alžyras, Šiaurės Airija, Baskų kraštas, pora Lotynų Amerikos valstybių. Nors kai kurios teroristų grupės, veikiančios skirtinguose židiniuose, palaikė ryšius, saugumo analitikai paprastai traktavo juos kaip techninius, kurie pirmiausia apima aprūpinimą ginklais. Buvo manoma, kad tų grupių tikslai yra labai skirtingi.

Kadangi dauguma politikų ir ypač kariškių savo praktinėje veikloje vadovavosi daugiausia realistinės tarptautinių santykių paradigmos nuostatomis, tai tarptautinių santykių nevalstybinių subjektų vaidmuo apskritai buvo menkinamas. Nors buvo suvokiama, kad saugumo aplinka po Šaltojo karo pasikeitė, jį vis dėlto paprastai buvo siejama su valstybių santykiais ir veiksmais. Todėl, tarkime, Rusijos keliama (kad ir sumažėjusiai) grėsmė, galimam autoritarizmo ir su juo susijusio ekspansionizmo tendencijų sustiprėjimui, jos siekiamam sustiprinti savo įtaką vadinamajame „artimajame užsienyje“, įskaitant ir Baltijos valstybes, jos priešiniams NATO plėtrai ar, pavyzdžiui, Kinijos galios augimui tiek saugumo ekspertai, tiek ir politikai bei žiniasklaida skyrė daug daugiau dėmesio nei mažai žinomų teroristų grupių veiklai Vidurio ar Pietų Azijoje. „Al Qaeda“ ir Osamos bin Laden varda ne tik plačiai publikai, bet ir politikams buvo menkai nežinomi. Afganistanas po to, kai Tarybų Sąjunga išvedė iš jo savo kariuomenę, pamažu tapo žiniasklaidos užmiršta šalimi. Tiesa, Amerikos naftos kompanijos šia šalimi rimtai domėjosi kaip galima Kaspijos jūros naftos tranzito šalimi ir būtent tai paaiškina, kodėl JAV ilgai rėmė Talibaną, kuris turėjo esą užtikrinti Afganistano stabilumą, būsimą naftotiekio saugumą, o faktiškai tapo „Al Qaeda“ pagrindiniu globėju. Kad ir kaip bebūtų apmaudu, palaikydama Talibaną ir Saudo Arabijos vahabitus, taip pat rėmusius bin Ladeną, JAV, faktiškai siekdama visai kitų tikslų, netiesiogiai prisidėjo prie savo priešo, kuris 2001 m. rugsėjo 11 d. tapo jos priešu Nr. 1, įtakos ir galios stiprinimo.

Čia nėra reikalo minėti visų teroro aktų, kuriuos specialiosios tarnybos dabar sieja su „Al Qaeda“ veikla. Bet netgi iš špuolių prieš JAV ambasadas Rytų Afrikoje ir prieš JAV karo laivą „USS Cole“ Adeno uoste reikiamų išvadų padaryta nebuvo.

Teroro aktų buvo laukiama veikiau užsienyje nei Jungtinėse Valstijose, o terorizmas nebuvo traktuojamas kaip pati didžiausia saugumo grėsmė. Būtent todėl rugsėjo 11 d. smūgiai Niujorke ir Vašingtone buvo beveik visiems amerikiečiams didžiausias šokas, viršijantis, kaip kai kas teigia, 1941 m. japonų anpuolio prieš Pearl Harborą sukeltą šoką. Daugybė politikų, analitikų ir komentatorių vos ne vienu balsu ėmė teigti, kad pasaulis po rugsėjo 11 d. niekada nebebus toks, koks jis buvo anksčiau.

Šį teiginį galima ginčyti. Nesankcionuoto branduolinio ginklo panaudojimo, galinčio sukelti trečiąjį pasaulinį karą, bado, gamtos išteklių išsekimo, ekologinės grėsmės pastaraisiais dešimtmečiais irgi kai kada būdavo pernelyg sureikšminamos. Galbūt, dabar kiek sureikšminama tarptautinio terorizmo keliamą grėsmę ir po kurio laiko tai teks pripažinti. Tačiau nėra jokių abejonų, kad šiandien ji pagrįstai traktuojama kaip svarbiausia saugumo, taip pat ir tarptautinio saugumo grėsmė.

NATO atsakas į rugsėjo 11 d. anpuolį buvo ir greitas, ir ryžtingas. Jau rugsėjo 12 d. NATO oficialiai pareiškė, kad gavus pakankamų įrodymų, jog teroro aktams buvo vadovaujama iš užsienio, jie bus traktuojami kaip vienos NATO šalies užpuolimas, reikalaujantis kitas šalis veikti pagal Vašingtono sutarties penktąjį straipsnį, o spalio antrąją, tokius įrodymus gavus, NATO ėmė veikti vadovaudamasi to straipsnio nuostata, kad „ginkluotas užpuolimas vienos ar kelių iš jų atžvilgiu Europoje ar Šiaurės Amerikoje bus traktuojamas kaip užpuolimas prieš jas visas“¹¹. Kuriant NATO buvo manoma, kad ginkluotas vienos ar kelių aljanso šalių užpuolimas realiai galimas tik Europoje ir kad JAV bus pagrindinė jėga, su kurios pagalba tokį užpuolimą pavyks atremti. 2001 m. rugsėjo 11 d. buvo užpulta ne Europos valstybė – NATO narė, o pačios Jungtinės Valstijos, kurios tuo metu jautėsi saugesnės nei bet kada nuo Šaltojo karo pradžios. JAV karinės išlaidos dešimtąjį dvidešimto amžiaus dešimtmetį sudarė apie 40% visų pasaulio karinių išlaidų¹², o Jungtinių Valstijų karinė galia buvo neprilygstama. JAV karinės galios pagrindas buvo šalies ekonominė galia: per minėtą dešimtmetį JAV dalis pasaulio ekonomikoje išaugo nuo 25% iki maždaug 30%¹³.

Vis dėlto smūgis buvo smogtas prieš kariniu, ekonominiu, technologiniu ir daugeliu kitų aspektų galingiausią pasaulio valstybę. Karinė, technologinė ir ekonominė galia neapsaugojo šalies nuo anpuolio, kuris įėjo į istoriją kaip „asimetrinio“ karo akto ryškiausias pavyzdys. Apytikriais vertinimais, „Al Qaeda“ pasirengimas anpuoliui kainavo apie 100 tūkstančių JAV dolerių, o jo padaryta materialinė žala gali siekti 90 ar net daugiau milijardų dolerių. Teroristų nuostoliai – 19 žmonių, jų anpuolio aukų skaičius – apie 3000.

Pradėjęs veikti pagal penktąjį Vašingtono sutarties straipsnį, Šiaurės Atlanto aljansas pademonstravo tą vienybę, kurios iš jo ir buvo tikimasi beveik visais jo egzistavimo metais. Ta vienybė, tiesa, kiek susilpnėjo po Šaltojo karo pabaigos, kai bendras Aljanso narių priešas – galinga ir agresyvi Tarybų Sąjunga nustojo egzistuoti. Kaip gerai žinoma, sąjungas labiausiai vienija būtent stiprūs priešai. Bet 2001 metų rudenį paaiškėjo, kad atsirado ar, tiksliau, aktyviai ėmė veikti naujas ir ne mažiau pavojingas priešas. Jis (kaip ir komunizmas) turėjo tarptautinį pobūdį ir todėl visai natūralu buvo laukti, kad ir atsakas į tarptautiniam saugumui iškilusią grėsmę turi

¹¹ R. Lopata, G. Vitkus, sudar., NATO vakar, šiandien, rytoj. Vilnius: Eugrimas, 1999, 220.

¹² Žr. Cox M. „American power before and after 11 September: dizzy with success?“, *International Affairs*, vol. 78, No. 2, April 2002, 268.

¹³ Žr. ten pat, 266.

būti tarptautinis. NATO gan dažnai yra (ar bent buvo) apibūdinama kaip sėkmingiausias karinis aljansas pasaulio istorijoje. Todėl nors jis ir buvo kuriamas kaip atsakas į kitokio pobūdžio pavojų, jo narių karinio bendradarbiavimo įvairiose srityse patirtis skatino manyti, kad NATO gali ir turi tapti svarbiausia tarptautine organizacija, organizuojančia kovą su tarptautiniu terorizmu. Kitas galimas pretendentas į tokios organizacijos vaidmenį – Jungtinės Tautos paprasčiausiai neturėjo veiksmingam atsakui į tarptautinio terorizmo keliamą grėsmę būtinų karinių instrumentų ir dėl pačios Jungtinių Tautų Organizacijos prigimties galėjo atlikti tik pagalbinį, veikiau politinį, o ne karinį vaidmenį.

Kaip NATO šalis JAV galėjo pasinaudoti narystės Aljanse teikiamais privalumais ir siekti, kad operacija Afganistane būtų vykdoma kaip NATO operacija, o pats Aljansas taptų kovos su tarptautiniu terorizmu lyderiu, centru ir štabu. Tačiau JAV iš esmės iš karto atmetė tokią galimybę ir NATO kaip organizacijos resursais nutarė nesinaudoti. Tiesa, keli NATO AWACS lėktuvai su tarptautinėmis įgulomis buvo perdislokuoti iš Europos į JAV, kad galėtų padėti kontroliuoti JAV oro erdvę tuo metu, kai JAV naudosis savo AWACS lėktuvus Centrinėje ir Pietų Azijoje, Aljanso karo laivai buvo perdislokuoti Viduržemio jūroje analogiškais tikslais, NATO sustiprino žvalgybinės veiklos koordinavimą, bet tai iš esmės buvo beveik viskas, ką NATO kaip *vieninga organizacija* nuveikė, ruošiantis operacijai Afganistane ir ją vykdyti.

Tas aiškiai antraeilis vaidmuo, kurį NATO vaidino jos metu ir, pridursime, taip pat visos kovos prieš tarptautinį terorizmą eigoje verčia daugelį politikų ir analitikų rimtai abejoti organizacijos reikšme ir ateitimi. Kaip jau minėjome, tokios abejonės buvo pradėtos reikšti iškart po Šaltojo karo pabaigos, bet niekada jos nebuvo tokios gausios ir garsios kaip per metus, prabėgusius nuo 2001 m. rugsėjo 11 d.

Kodėl amerikiečiai iš esmės nepageidavo, kad NATO *realiai* pradėtų veikti pagal penktąjį straipsnį ir kad atsakas į tarptautinio terorizmo iššūkį būtų kolektyvinis *viso* Aljanso atsakas? Priežasčių yra keletas ir debatuose dėl NATO ateities pagrindinės iš jų buvo įvardintos ir analizuojamos.

Viena iš dažniausiai minimų buvo karti amerikiečių praktinė patirtis veikiant kartu su europiečiais NATO vadovaujamose operacijose Balkanuose. Kaip jau minėjome, atotrūkis tarp JAV ir jos europietiškujų sąjungininkų karinės galios ir ypač modernių karinių technologijų srityje pasirodė esąs toks didelis, kad amerikiečiai buvo priversti (nors to visai nepageidavo) prisiimti didžiąją grynai karinių ir ypač oro operacijų našta; europiečiai tetiko taikos palaikymui. Bet bene svarbiausia amerikiečių išvada buvo ta, kad karo veiksmams negali vadovauti komitetas: netgi konkretūs bombardavimo taikiniai Kosovo krizės metu turėjo būti kankinančiai ilgai (amerikiečių požiūriu) sąjungininkų svarstomi ir derinami.

Amerikiečiai nutarė, kad iš formalių sąjungininkų naudosis, grynai kariniu požiūriu, nedaug. Greitai ir sėkmingai karinei operacijai jie veikiau trukdo, o ne padeda. Todėl po rugsėjo 11 d. JAV, nepaisant Aljanso gerų norų, nusprendė veikti iš esmės vienašališkai. Remdamiesi G. W. Busho gynybos sekretoriaus Donaldo Rumsfeldo suformuluota nuostata, kad „misija turi lemti koaliciją, koalicija neturi lemti misijos“, jie subūrė plačią neformalią tarptautinę koaliciją, kurioje dalyvavo, aišku, ir NATO šalys, bet ne NATO kaip organizacija. Koalicijai vadovavo JAV, kurių nevaržė Šiaurės Atlanto aljanso galiojančios sprendimų priėmimo procedūros. Formalų NATO dalyvavimą Afganistano kampanijoje problemišku dalyku, aišku, darė ir tai, kad ši šalis yra toli už Vašingtono sutartimi apibrėžtos NATO atsakomybės sferos

ribų. Be to, praktiniu požiūriu, kai kurių šalių, tarkime, Rusijos ar Pakistano parama, ypač pradinėje kampanijos fazėje, buvo tikrai reikšmingesnė už europietiškujų NATO narių, gal tik išskyrus D. Britaniją, paramą.

Palyginti lengva pergalė prieš Talibaną ir „Al Qaeda“ Afganistane nėra, aišku, lemiamą pergalę kovoje prieš tarptautinį terorizmą. „Al Qaeda“ buvo susilpninta, bet nesunaikinta. Kai kuriais duomenimis, ji veikia daugiau kaip 60 pasaulio šalių ir netgi Afganistane yra pakankamai aktyvi, ką netiesiogiai rodo ir pasikėsinimas prieš Afganistano prezidentą Hamidą Karzai.

Daug ką kovoje su tarptautiniu terorizmu reikia nuveikti pačiame Afganistane, ypač atkuriant šalies ūkį ir realiai visą šalį kontroliuojančią vyriausybę. Tačiau antiteroristinė kampanija negali apsiriboti Afganistanu. Žinoma, ši kampanija jau dabar apima diplomatiją, teisėsaugą ir tarptautinį bendradarbiavimą žvalgybos srityje. Kovoje su terorizmu reikia kovoti prieš jo šaltinius: finansus, fanatiškas ideologijas, situacijas ir krizes, kurios palengvina naujų teroristų verbavimą. Sunku, pavyzdžiui, tikėtis įveikti „Al Qaeda“, nepadarius esminės pažangos sprendžiant Palestinos problemą.

Kyla esminis klausimas, ar NATO tikrai gali tapti kovos su tarptautiniu terorizmu štabu, kaip norėtų organizacijos vadovai, nes daugelio svarbių tai kovai uždavinių sprendimas tikrai nepriklauso NATO (bent jau dabartinio NATO) kompetencijai ir juos sprendžiant gal net Europos Sąjunga Amerikai galėtų būti vertingesnis partneris. Tačiau kaip jau minėjome, būtent amerikiečių ir europiečių, vis labiau save identifikuojančių su ES, santykių perspektyvos yra gan neaiškios.

Paskutinė, jau po (dalinės) pergalės Afganistane išryškėjusi šių santykių problema liečia Iraką, kurį (ar jo lyderį Saddamą Husseiną) JAV identifikavo kaip savo priešą Nr. 2 (pirmuoju, aišku, yra bin Ladenas ir jo „Al Qaeda“). Vienintelė supervalstybė siekia panaudoti savo karinę galią, kuri, jos nuomone, buvo taip efektyviai panaudota Afganistane, Irako režimui pakeisti. Nors įrodymų apie tiesioginius Saddamo Husseino ryšius su „Al Qaeda“ nėra itin daug, Irakas turi masinio naikinimo ginklų ar bent galimybes juos labai greitai pradėti gaminti. Tie ginklai gali būti panaudojami naujuose, dar pavojingesniuose teroro aktuose ir jau vien todėl, amerikiečių nuomone, daugiau nei blogą tarptautinę reputaciją turintis Saddamas Husseinas turi būti pašalintas.

Ginčas dėl to, ar būtina tai padaryti naujos karinės operacijos keliu, išryškina skirtumus tarp amerikiečių ir europiečių požiūrių į tarptautinių problemų sprendimo būdus. Bushas ir Rumsfeldas yra įsitikinę, kad pasaulis be Saddamo Husseino bus daug saugesnis. Daug kas, taip pat ir Europoje, galvoja panašiai. Tačiau nemaža dalis Europos politinių lyderių yra įsitikinę, kad *karas* prieš Iraką padarys pasaulį mažiau, o ne daugiau saugiu.

Europiečių (išskyrus gal Tony Blairą, bet tikrai ne visus britus) ir amerikiečių nuomonių skirtumai šiuo ir daugeliu kitų tarptautinės politikos klausimų – nuo ekologinių problemų sprendimo iki Tarptautinio Baudžiamojo Teismo jurisdikcijos – kelia, matyt, ne ką mažesnę pavojų pasauliniam saugumui nei tarptautinis terorizmas. Vakarų pasaulio vienybė jau daugiau kaip pusę šimtmečio buvo tarptautinio saugumo garantas. Kaip pastebi daugelis ekspertų ir tyrinėtojų, ši vienybė dabar mažėja. Po metų, kurie prabėgo nuo rugsėjo 11 d., europiečiai ir amerikiečiai yra mažiau vieningi nei 2001 m. rugsėjo 10 d., jau nekalbant apie tų pačių metų rugsėjo 12 d.

Europos besąlygiška parama Busho administracijai, deklaruota tuoj pat po rugsėjo 11 d. įvykių, išnyko beveik taip pat staiga.

Žinoma, George'as Robertsonas su tuo nesutiks. Tačiau daugelis analitikų yra įsitikinę, kad Naujasis ir Senasis kontinentai tolsta vienas nuo kito. Šio proceso priežastys yra sudėtingos ir mes aptarėme tik kai kurias iš jų. Išsamesnė Vakarų civilizacijos vienybę ardančių veiksmų analizė nėra šio teksto tikslas. Norėtusi tik pabrėžti, kad ši procesą, kaip pagrįstai pastebėjo Robertas Kaganas, amerikiečiai ir europiečiai įsivaizduoja labai skirtingai.¹⁴

Europiečiai kaltina amerikiečius vienašališkumu, kurio jie, tiesa sakant kaip ir didelė likusio pasaulio dalis, negali priimti ir pripažinti teisėtu. Jų nuomone, tvirtindamas, kad misija turi lemti koaliciją, o ne atvirksčiai, Rumsfeldas netiesiogiai išreiškė abejonę nuolatinių koalicijų, pastovių aljansų, taigi ir paties NATO egzistavimo būtinumu.

Amerikiečiai tvirtina, kad jie tiesiog *priversti* veikti vienašališkai. Jie gan dažnai primena Madelaine Albright žodžius apie tai, kad JAV veiks daugiašališkai, kai tai įmanoma ir vienašališkai, kai tai būtina. Tokios nuostatos priežastis, kaip jau minėjome, paprasta: dėl prarajos tarp JAV ir Europos karinių galimybių europiečiai dažniau amerikiečiams trukdo, o ne padeda. Jų dalyvavimas varžo Jungtines Valstijas politiška, bet jų realus indėlis į rimtas karines operacijas yra menkas.

Amerikiečiai ir europiečiai žvelgia į pasaulį iš skirtingos perspektyvos – vieni iš galios, kiti iš silpnumo. Europiečiai yra ne mažiau egoistiški nei amerikiečiai. Būdami kariniu požiūriu silpni, jie siekia spręsti problemas diplomatiniais ir kitais nekariniais būdais. Karinėmis priemonėmis tarptautinių problemų išspręsti jie negali paprasčiausiai dėl to, kad neturi reikiamų karinių pajėgumų. Ginčai dėl Tarptautinio Baudžiamojo Teismo ypač ryškiai atskleidžia amerikiečių ir europiečių požiūrių skirtumus.

Europiečiai siekia įgyvendinti savąją tarptautinės civilizacijos viziją. Toje civilizacijoje turi egzistuoti tankus tinklas tarptautinių įstatymų ir institucijų, kurios yra viršesnės už nacionalines valstybes. Pasaulis, kurį jie siekia sukurti, labai jau panašus į Europos Sąjungą, kurioje įstatymai ir taisyklės yra svarbesnis dalykas nei karinė jėga. Nieko keisto, kad jie nepatenkinti kariniu požiūriu dominuojančiomis Jungtinėmis Valstijomis, kurios siekia save iškelti virš tarptautinės teisinės sistemos.¹⁵

Amerikiečiai į tai atsako, kad pati Europos Sąjunga galėjo atsirasti ir sėkmingai plėtotis tik todėl, kad ji formavosi ir vystėsi po saugiu amerikiečių kariniu skėčiu. Pasaulis už Europos Sąjungos ribų yra visai kitoks ir jame karinė galia buvo ir lieka svarbesnė už tarptautinę teisę ir tarptautines institucijas. Tokiame pasaulyje, deja, kai kada tenka veikti vienašališkai.

NATO ateitį daugiausia lems tai, ar amerikiečiai ir europiečiai (Europos valstybės – NATO narės) sugebės išspręsti savo nemenkus nesutarimus. Tačiau Aljanso ateitis priklausys ir nuo kitų veiksmų, ne vien tik nuo jo narių tarpusavio santykių, bet ir nuo viso Aljanso santykių su kitomis valstybėmis. XXI amžiuje Kinija pradeda pretenduoti į vieno iš pasaulio galios centrų statusą. Bet jos ekonominė galia dar negreitai bus transformuota į rimtą, globalinę karinę galią ir dar neaišku, ar ji iš

¹⁴ Žr. Kagan R. „Power and Weakness“, *Policy Review*, 113, 2002.

¹⁵ Kagan R. „The U. S.–Europe Divide“, *The Washington Post*, May 26, 2002.

tikrųjų to sieks. Juk Japonija, kurios ekonomika gan ilgą laiką vystėsi labai dinamiškai nors per pastaruosius dešimt metų jos būklė pablogėjo, tokio tikslo išvis nekėlė. Tarp išorinių veiksmų, veikiančių NATO ateitį, daug didesnę vaidmenį vaidins, matyt, Aljanso santykiai su Rusija.

Jie buvo sudėtingi, bet pastaruosius dvejus–trejus metus aiškiai gerėjo. Po 2001 m. rugsėjo 11 d. jie transformavosi į tikro bendradarbiavimo santykius. Čia nėra reikalo daug kalbėti apie pokyčius tų santykių institucionalizacijos gilinimo srityje – jie gerai žinomi. Glaudžiai su Rusija bendradarbiaujantis Šiaurės Atlanto aljansas turi daug geresnes perspektyvas XXI amžiuje. Žinoma, jos priklausys nuo pačios Rusijos vidinės raidos tendencijų. Tačiau jau dabar aišku, kad kovoje su naujomis (ar santykinai naujomis) grėsmėmis tarptautiniam saugumui bendradarbiavimas su Rusija yra esminis veiksnys.

Labiau komplikuotas dalykas yra klausimas su kuo, tiesą sakant, Rusija daugiau bendradarbiaus – su visu Aljansu, JAV ar ES. Vienašališkumo tendencijos, vis labiau ryškėjančios dabartinės JAV administracijos užsienio politikoje, kelia nerimą europiečiams dar ir todėl, kad JAV gali siekti bendradarbiauti su Rusija daugiau vienašaliu (gal geriau reikėtų pasakyti dvišaliu), o ne daugiašaliu pagrindu. Tai taptų papildoma grėsme dabartinio Šiaurės Atlanto aljanso vienybei ir dar daugiau komplikuotų amerikiečių ir europiečių tarpusavio santykius.

Baigiant tenka konstatuoti, kad XXI amžiaus tarptautinėje politikoje NATO nevaids, matyt, tokio svarbaus vaidmens, kokį aljansas vaidino XX amžiaus antroje pusėje. Tačiau tai nereiškia, kad tas vaidmuo turi būti menkas. Jeigu Aljansas sugebės radikaliai peržiūrėti savo funkcijas ir uždavinius bei pertvarkyti savo struktūras taip, kad jos atitiktų naujus iššūkius tarptautiniam saugumui, jeigu europinės NATO narės sugebės bent kiek sumažinti atotrūkį tarp JAV ir savo karinių pajėgumų, jeigu ateityje JAV administracija pradės labiau vertinti daugiašalio veikimo privalumus, NATO gali tapti, kaip organizacijos vadovybė ir siekia, reikšmingu kovos su tarptautiniu terorizmu ir kitais XXI amžiaus saugumo iššūkių centru. Jokios kitos tarptautinės organizacijos, kuri turėtų tokią patirtį glaudaus ir efektyvaus bendradarbiavimo gynybos bei saugumo užtikrinimo srityje pasaulyje paprasčiausiai nėra. Kovoje prieš tarptautinį terorizmą NATO resursai gali būti panaudojami daug efektyviau.

Vis dėlto po pastarųjų teroristinių išpuolių Bali ir Maskvoje, jau nekalbant apie mažesnio masto teroristinius išpuolius kitose šalyse, darosi vis aiškiau, kad reikalinga globalinė organizacija, kuri galėtų kovoti su tarptautiniu terorizmu *visame pasaulyje*. Mažiau aišku, kaip tokią organizaciją sukurti ir kaip ji galėtų veikti. Abejotina ar NATO, kurios regioninis pobūdis atsispindi pačiame Aljanso pavadinime, galėtų laipsniškai transformuotis į tokią globalinę organizaciją. Tiesa, per pastaruosius keliolika metų Aljansas įgijo nemažai patirties tiek plėsdamas savo funkcijas, tiek ir geografinę veiklos sritį. Jo plėtra Europoje vyksta sklandžiai, o Partnerystės taikos labui programoje jis jau bendradarbiauja su tolimomis Vidurio Azijos šalimis. Vienokia ar kitokia NATO partnerystės karui su terorizmu programa nėra neįsivaizduojama.

Tačiau dėl daugelio politinių ir techninių priežasčių būtų labiau racionalu, regis, sukurti naują tarptautinę antiteroristinę organizaciją. Tokiu atveju reformuotas NATO galėtų tapti jos stipriausia atrama. Žinoma, su sąlyga, kad amerikiečiai nenuspręs, kad jie įveiks tarptautinį terorizmą be tarptautinės pagalbos.